

קנה מידה של נסיכים

זה שנים הרבה שהקומדיה "מידה כנגד מידה" גורמת לחוקרי שקספיר כאב ראש ניכר. קודם כל ניצבת שאלת הסיווג: האמנם יכול מחזה שאין בו מאום מן הקלילות וההומור להיקרא "קומדיה"? האמנם מחזה, אשר סיומו הטוב, כביכול, פוגם בקנה-המידה המוסרי הנקוט בידינו, מן הדין שייחשב לקומדיה? יש בו במחזה קטעי היתול וניבול פה — הופעותיו של פומפיי, סרסור הזונות, שהוא אחת הדמויות המעטות המצליחות להתחבב עלינו, או הופעותיו של לוציו קל הדעת, וכן מצחיק אותנו טמטומו של מרפק, השוטר המגושם. אך, כידוע, יש קטעי קומיקה ופארסה בכמה מן הטרגדיות הגדולות של שקספיר: נאומו המפורסם של השוער ב"מקבת", הגורם שברון לב למחנכים והמורים החייבים ללמד את המחזה, הוא דוגמה בולטת לכך. וכבר מבקרי הספרות של המאה ה-18, אשר הסתמכו על הצורה הנוקשה הקלאסית של הדראמה הצרפתית, נופו קשות בשקספיר על שלא הקפיד על הצורה וטשטש את התחומים. אין אנו יכולים, על כן, לראות בקטעים אלה את ההצדקה למינוח "קומדיה". מסתבר שביל הגדול סבור היה, כי העלילה הראשית אכן קומית היא, ועלינו לבלוע את הגלולה המרה. כדי להביע משהו ממורת רוחם, הגדירו החוקרים את "מידה כנגד מידה" כ"קומדיה קודרת". הקומדיות הקודרות של שקספיר כוללות, מלבד המחזה הנזכר, גם את "סיום טוב, הכל טוב", ו"טרוואלוס וקריסידה". ויש שבמקום בהגדרה "קומדיות קודרות" משתמשים במינוח "מחזות בעייתיים". תהא ההגדרה שנשתמש בה אשר תהא, ברור הוא שעלילת המחזה והדמויות המופיעות בו מעמידים אותנו בפני תמיהות לא-מעטות. הדוכס של וינה יוצא לנסיעה מיסתורית, ומוסר את סמכויות השלטון לידיו של אנג'לו. לאנג'לו יצא שם של איש בעל מידות תרומיות, ירא שמים ומקפיד על טוהר המוסר. ואכן, מעשיו הראשונים של אנג'לו בתפקידו הרם כולם נועדו לשרש בחוזק יד את החטא מזינה; החטא אותו מבקש אנג'לו לבער הוא התאוה המינית. הקצף יוצא על בתי הזונות, על הסרסור פומפיי, ועל קלאודיו הצעיר אשר הכניס את ז'ולייטה להריון עוד לפני החתונה. אין כאן כל הכהנה בין הצורות השונות של הארוס, למן התאוה הנמוכה ועד לאהבה האמיתית. עונשו של הסרסור פומפיי מתבטא רק במע-

צר; ואילו קלאודיו, האוהב את ז'ולייט, ורק דחה את מועד החתונה בשל סידורים כספיים, נידון למיתה. ואכן מתברר לנו כי אנג'לו מאמין בחיי פרישות מוחלטת. לוצ'יו האוהב לרכל, מספר כי אנג'לו לא נולד בדרך כל בשר. ומסתבר שאנג'לו מרוצה מאוד מעצמו, ובטוח בכוחו לעמוד כנגד כל ניסיון. וכבר ברור לנו הצעד הבא: אנג'לו יועמד בניסיון. אחותו של קלאודיו, איזבלה באה לבקש על חיי אחיה. איזבלה עומדת להתקדש לחיי נזירה, וכבר היא עוטה את בגדי האחיות הקדושות. אשר לאיזבלה, מרוצה היא ממידותיה הטובות ומטוהר הליכותיה לא פחות משאנג'לו מרוצה ממידותיו הטובות שלו; מבקשת היא עבור חיי האה ככפופית שד, לוצ'יו שהביא אותה והעומד מן הצד מוכרח מידי פעם להתערב ולהזריק לה זריקות עידוד; בעצם היא כועסת על קלאודיו, שמעשהו מאלץ אותה, עלמה טהורה, לבקש עבורו מחילה בשל עניין שכה אינו הולם את השקפותיה. (ואכן, בנקודה זו לפחות מאוחדים ביניהם חוקרי שקספיר, ככל שדעותיהם שונות בעניינים אחרים; כולם אינם סובלים את איזבלה). זוהי בדיוק האשה המושכת את אנג'לו, וכך יאה לו. הוא מבקש לחטוא עמה את אותו החטא, בשלו דן את קלאודיו למוות. בדרך זו, מבטיח הוא לה, תציל את חיי האח; זהו המחיר עליה לשלם עבור צו החנינה. עד כאן, הכל טוב, או מוטב שנאמר, הכל סביר. אלא שהעניינים אינם פשוטים כל כך. עד שאנו עוקבים אחר הנעשה על הבמה, מתברר לנו שהדוכס לא יצא כלל למרחקים; בתחפושת של נזיר, הוא עוקב אחר הנעשה בווינה; והמטרה המוצהרת שלו היא להעמיד את אנג'לו המסכן בניסיון. כלומר: הניסיון מיועד בקו ראשון לאנג'לו, אולם גם על כל שאר אנשי המחזה לעבור ביקורת, על מנת שבסיום יקבלו את הגמול הראוי להם עבור מעשיהם הטובים או הרעים. גם התפתחות נוספת זו עוד אפשר היה לקבל, אלא שאין זה עדיין הכל: מדברי הדוכס מסתבר, כי אותם חוקים נוקשים הנוגעים לעבירות מין, לא אנג'לו הוא שביקש להשליט אותם בווינה, אלא הדוכס עצמו השאיר לו פקודה לעשות כן. ומאחר וברור לגמרי, כי הדוכס עצמו לא נזקק לחוקים אלה בעבר, ואף לא מתכוון להזדקק להם בעתיד, בחזרו לשלטון, שאלה היא אם אין כאן מהומה רבה על לא דבר. אפשרות אחת היא להניח, כי גם מעשה זה נעשה כדי להעמיד את אנג'לו בניסיון כפול ומכופל. אפשרות אחרת — הדוכס, שהוא בבחינת הכוח העליון המכוון הכל והמושך בחוטים, מבקש לבחון מהם החוקים שבני אדם יכולים לעמוד בהם בדרך-כלל, מה טיבו של ממשל נוקשה וקפדני יותר מאשר ממשלו שלו עצמו, ומכאן להסיק מסקנות לגבי דרכו שלו בשלטון בעתיד. ביחס להעמדתו של אנג'לו

בניסיון, מתבררת בהמשך העלילה עוד נקודה תמוהה ביותר: הדוכס, שהאזין ממקום סתר לשיחה שבין קלאודיו ואיזבלה, ושמע על רצונו השפל של אנג'לו, מבקש לפתור את הבעיה ולעזור לאיזבלה. הוא מציע לה להעמיד פני מסכימה בפני אנג'לו, ולשגר במקומה בחשכת הלילה אשה אחרת, מריאנה, ארוסתו הזנוחה של אנג'לו. אנג'לו הפר את שבועתו למריאנה, משום שמריאנה איבדה את כספה. אם כך, מתעוררת שאלה כבדה וקשה: מה טעם היה לו לדוכס להעמיד את אנג'לו בניסיון, אם ידע משכבר בימים על אי מהימנותו של האיש; ושאלה קשה מוז: כאשר אנג'לו מרגיש, כי תאוותו אל איזבלה חזקה יותר מכל העקרונות בהם דגל עד כה, הוא מדבר אל עצמו (כדרך כל גיבורי שקספיר) חושב, מתלבט, מתחרט לרגע ולבסוף נכנע ליצרו הרע. כל הדיבורים הללו מוטבי-עים בחותם הכנות השלמה; הוא מדבר כאדם, שעמד בעקרונותיו עד עצם היום הזה, ולא עשה רע מעודו; הייתכן שאינו זוכר את הפרת שבועתו למריאנה? ה.ב. צ'ארלטון, בספרו "הקומדיה השקספירית", מביא פירוש לנקודה תמוהה זו: סיפור מריאנה אינו אלא תוספת, ששקספיר הוסיף בדיעבד, תוספת אשר לא היתה כלולה בתכנית המקורית של המחזה. והראייה: כידוע, השתמש שקספיר למחזותיו בעלילות מן המוכן, ממחזות וסיפורים שונים. כך גם עלילת המחזה "מידה כנגד מידה" אינה מהמצאתו של שקספיר. המחזה מסתמך על יצירותיהם של סינתיו ווטסטון. בעלילה המקורית, אין דמות המקבילה למריאנה; הדמות המקבילה לאיזבלה מפקירה עצמה לרצונו של אנג'לו כדי להציל את אחיה, ולאחר מכן נישאת לו. כלומר, שקספיר המציא את מריאנה, כדי להציל את איזבלה מחיבוקיו השפלים של אנג'לו, וכדי להשיאה, בסיומו של המחזה, לאדם נעלה פי כמה על אנג'לו — לדוכס עצמו.

יש עוד שינוי חשוב ביחס לעלילה המקורית: אצל סינתיו מוצא קלאודיו להורג. (למעשה אין השמות זהים בסיפורים השונים, ואני משת-משת בהם רק להבהרת העניין). אצל ווטסטון, קלאודיו אינו מוצא להורג: אסיר מוצא להורג במקומו. במחזהו של שקספיר מופיע האסיר ברנרדיין, המיועד לתפקיד בלתי נעים זה — אולם בסופו של דבר אף הוא אינו צריך לשלם בחייו. כדי להטעות את אנג'לו ולשכנעו כי אכן הוצא קלאודיו להורג, משגר אליו מפקד בית הסוהר את ראשו של אסיר שלישי, שמת מוות טבעי עקב מחלה. ואכן, מידת הרחמים היא השולטת במחזה, לפי מושגי תקופתו של שקספיר. אנג'לו אמנם אינו נוהג ברחמים: לא זו בלבד שהוא מחלל את תומתה של איזבלה (כך, לפחות, הוא סבור, שכן אינו יודע שמריאנה מילאה את מקומה של הנזירה המיועדת); לאחר מכן

קנה מידה של גסיכים

הוא מפר את הבטחתו, ובסתר שולח פקודה מהירה ונמרצת להוציא את קלאודיו להורג. אלא שמעשי הדוכס, הפועל ברקע, משנים ומתקנים את מעלליו של אנג'לו: ובסופו של דבר הוא נשפט לפי התוצאות, ולא לפי הרצון הרע. התוצאות, למעשה הן טובות: קלאודיו לא הוצא להורג, ומריאנה ממילא היא אשתו המיועדת של אנג'לו, ואנג'לו נושא אותה לאשה לפי פקודת הדוכס. ממילא מובן, שקלאודיו ישא עתה לאשה את זולייטה שלו. והדוכס, במשך התפתחות העלייה, כה הוקסם מטוהר מידותיה של איזבלה, שהוא מבקש לתת לה פיצוי מתאים עבור כל התלאות שעברה — והופך אותה לדוכסית שלו. עניינו של הדוכס באיזבלה נתעורר, כאשר האזין בסתר לשיחת האח והאחות, כפי שכבר סיפרנו. בהמשך אותה שיחה חרפה איזבלה את אחיה וגדפה אותו באכזריות; כי קלאודיו מפחד למות ומבקש ממנה להיעתר לאנג'לו. הדוכס נהנה מאוד מצניעותה של איזבלה: ומה עוד, שכאשר הוא משוחח אתה (בתחפושת של נזיר, כמובן) היא אומרת כי מוטב שאחיה ימות בדרך החוק, מאשר בנה יוולד מחוץ לחוק. מעתה משוכנע הדוכס בטוהר מידותיה של איזבלה. אמנם יש להוסיף, כי הוא מבחין בקשיות שבה ומעמיד אף אותה בניסיון קשה: בהמשך הדברים הוא אינו מספר לה על הצלתו של קלאודיו. איזבלה, הסבורה כי אחיה הוצא להורג, בכל זאת מבקשת על חייו של אנג'לו: ורק לאחר מעשה רחמים זה, סולח הדוכס לכל החטאים ומבקש את ידה של איזבלה.

אמנם, לאדם אחד הדוכס אינו סולח, ואנו תמהים מאוד, מדוע: הדוכס אינו סולח ללוצ'יו, כי לוצ'יו, מבלי לדעת מי עומד בפניו, הוציא לעז על הדוכס בפני הנזיר המחופש. כשלוצ'יו מתלונן על חומרת העונש, אומר הדוכס, כי עונש כזה מגיע למי שמוציא לרעה את דיבתו של נסיך. זהו, ובכן, הצדק העליון: סליחה לנואף ולרוצח; מחילה לצביעות; עונש כבד למי שפוגע בכבוד הגסיכים.

וזהו, כמובן, הנקודה העיקרית המטרידה את המבקר והבמאי המודרני: כיצד עלינו להבין סיום זה, או כיצד עלינו להתאים סיום זה להשקפותינו כיום.